

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

ΤΟ ΙΔΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΛΛΟ

Τό βιβλίο τοῦ ἔργου
καί τοῦ χρόνου

ΚΕΔΡΟΣ

Γράφοντας, διαβάζοντας και ξαναγράφοντας

Δεκέμβριος 1996 – Μάιος 1997

Έχοντας ξεκινήσει από τὰ μέσα τοῦ Δεκέμβρη νὰ γράφω τὶς πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου καὶ συγχρόνως νὰ σχεδιάζω τὰ ἐπόμενα κεφάλαια, σημειῶνω ἐδῶ τὶς σκέψεις μου, ὅπως γεννιοῦνται μ ἐ σ α στό ἐργαστήρι μου, ὅσο γράφω.

Βυθίζομαι ξανά στό Παρίσι τὴν ἀνοιξη τοῦ '60 καὶ ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας ἀράδες τὰ πιὸ ἀσήμαντα περιστατικά μου ἀποκαλύπτουν τὴ μυθιστορηματικὴ οὐσία τους. Ἄραγε ἡ τέχνη μου δέν εἶναι ἐκείνη τοῦ βαθιὰ βιωμένου ἀσήμαντου; Μιά τέχνη συνάμα ταπεινὴ καὶ ἄκρως ἀπαιτητικὴ.

Παράξενο πῶς κάποιες λέξεις πού νόμιζα πῶς εἶχα λησμονήσει ἢ πού δέν ἔτυχε νὰ χρησιμοποιήσω σέ κανένα μου γραπτό, ἀναδύονται φρέσκιες καὶ ὀλοκαίνουργιες στή λευκὴ σελίδα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἀνάγκης νὰ «πῶ» αὐτό τό πρόσωπο. Μιλῶ γιὰ τὶς πιὸ καθημερινές, τὶς τετριμμένες λέξεις, πού δέν ἔπιανα στή γραφίδα μου ἐγώ, ὁ δοκιμιογράφος, ὁ χρήστης μιᾶς γλώσσας λίγο πολὺ ἀφηρημένης. Αὐτό δέν εἶναι τάχα ἓνα σημάδι ὅτι τό χῶνεμα βίου καὶ γραφῆς — τούτη ἡ ἀλχημεία — ἀρχίζει νὰ συντελεῖται; ὅτι οἱ λέξεις μου εἶναι οἱ σωστές;

Λογοτεχνία: οἱ σωστές λέξεις ὄχι οἱ «ῥαῖες» καὶ «σπουδαῖες». Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα οἱ φορτισμένες λέξεις: ἐκείνες πού, ὅπως τό ἔχει δείξει ῥαῖα ὁ Γιώργος Ἀράγης, βγαίνουν ἀπὸ τό κείμενο ἄλλες ἀπ' ὅ,τι ἦταν προτοῦ μποῦν σ' αὐτό ἀκριβῶς γιατί ἐκεῖ φορτίστηκαν μὲ τό μοναδικό βίωμα ἐνός ἀνθρώπου.

Πόσο δυσκολότερη είναι ἐδῶ ἢ δουλειά μου ἀπ' ὅ,τι στό *Σάν Μυθιστόρημα!* Ἐκεῖ ἐξερευνοῦσα τό παρελθόν, ξεκινώντας ἀπό τίς αἰσθήσεις καί τίς σκέψεις τοῦ παρόντος καί παρακολουθώντας τήν κίνηση τοῦ στοχασμοῦ μου ὅπως κυλοῦσε αὐθόρμητα τή στιγμή πού ἔγραφα καί ἀνακάλυπτα καθ' ὁδόν τήν ἱστορία μου. Ἐνῶ ἐδῶ βουτάω ἀπευθείας στή συνείδηση αὐτοῦ τοῦ νέου, μιμοῦμαι τήν ἀνάδυση τῆς — τόσο ἀπόμακρης ἀπό τά δικά μου ἐνδιαφέροντα — σκέψης του καί προσπαθῶ νά μετατρέψω τήν ἀλλοτινή δοκιμασία του σέ ἓνα ἀπό καιρό μελετημένο μυθιστόρημα. Αὐτό δέν ἔχει ἄραγε κάτι τό τεχνητό, τό «κατασκευασμένο»; Ὁ χρόνος θά τό δείξει.

Ναί, τώρα ὅλα εἶναι πιό δύσκολα. Σάν νά μέ εἶχαν πετάξει ἔξω ἀπό ἓνα σπίτι πού ἔχτισα μέ κόπο, τό δικό μου σπίτι, καί τώρα νά ἤμουν ἄστεγος ἐπειδή τό θέλησα (ὄχι, δέν μέ πέταξαν, ἐγώ πέταξα τόν ἑαυτό μου!). Κι ἔχω βαλθεῖ νά χτίζω ἓνα ἄλλο σπίτι πού δέν ὑπάρχει ἀκόμα οὔτε ξέρω μέ τί θά μοιάζει.

Ἄν ἔγραφα μιά πνευματική αὐτοβιογραφία, θά θεωροῦσα τή σκέψη μου ὡς διαμορφωμένο σῶμα, ἔστω καί ἄν ἐπιχειροῦσα νά ἀνασυστήσω ἀναδρομικά αὐτή τή διαμόρφωση, ἱστορώντας τήν πορεία της καί μνημονεύοντας δασκάλους καί διαβάσματα, ὀφειλές καί ἐπιδράσεις ἔτσι, ὁ λόγος μου θά ἦταν ἀφηγηματικός στήν ἐπιφάνεια, ἀλλά ἀναλυτικός στό βάθος.

Ἐνῶ σ' αὐτό τό ἰδιόρρυθμο μυθιστόρημα παρατηρῶ τή σκέψη τοῦ προσώπου μου νά ἀναβρῦζει ὡς πρωτογενής διαισθητική σύλληψη, ἔλλειπτική καί ἀνολοκλήρωτη, ἀλλά γι' αὐτό πιό πλούσια, πολύμορφη, πρωτεϊκή καί τελικά ἀνεξάντλητη, καθῶς δέν ἔχει ἀκόμα βρεῖ τή λογική (ἢ λογικοφανή) διατύπωση πού θά τή διαυγάσει, ἀλλά καί θά τή συρρικνώσει σέ κάποιο σχῆμα. Ἄνιχνεύω τό ζύμωμά της μέ τίς ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές δυνάμεις πού τήν ὀρίζουν — αἰσθήσεις, συναισθήματα, προδιαθέσεις, γεγονότα, ἀνταλλαγές τοῦ ἐγώ μέ τοῦς ἄλλους —, τή διαμόρφωσή της στό καμίνι τῆς συνείδησης, τή

μετουσίωσή της σέ λέξεις πού τήν κρυσταλλώνουν, αλλά καί τήν προδίνουν' κοντολογίς, τό γίγνεσθαι αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στό διαρκές παρόν τοῦ βίου του, καθώς οἱ ἰδέες του ἀναδύονται μέσα του, τόν κυριεύουν, τόν μεταμορφώνουν.

Νά γιατί τό μυθιστόρημα εἶναι ἀνοιχτό σέ ἀσύγκριτα περισσότερες ἀναγνώσεις ἀπό τήν πιό ὀξυδερκή αὐτοβιογραφία.

Ἄλλά ἂν πρόκειται γιά μυθιστόρημα, γιατί νά μήν ἐπινοήσω κάποια ἐπεισόδια πού δέν ἔζησε τό «πραγματικό» πρότυπο τοῦ ἥρωά μου, μά θά μποροῦσε νά ἔχει ζήσει; Κι αὐτό γιά νά τόν δοκιμάσω (ὅπως δοκιμάζουμε ἕνα πειραματόζωο). Νά τόν βάλω, αἴφνης, νά διαβάξει στόν κῆπο τοῦ Λουξεμβούργου ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια τό φθινόπωρο τοῦ '61 — ὕστερα ἀπό τήν «ἀνακάλυψη» τῆς Ἑλλάδας ἐκεῖνο τό καλοκαίρι — καί νά συγκρίνει αὐτή τήν ἀνώνυμη δημιουργία μέ τήν ἐπώνυμη λογοτεχνία τῆς Γαλλίας, ἀρχίζοντας ἔτσι νά στοχάζεται τή διαλεκτική κοινότητας καί ἀτόμου πού μέλλει νά τόν βασανίσει στή ζωή του (ὅπως μέ βασάνισε στή δική μου). Νά τόν δῶ, ἀργότερα, λίγους μῆνες μετά τόν Μάη τοῦ '68, σ' ἕνα σουπερμάρκετ τοῦ Παρισιοῦ νά συνειδητοποιεῖ ὀδυνηρά τή βαρβαρότητα τοῦ καταναλωτισμοῦ ἀλλά καί τήν ἀνημπόρια τῶν ἐπαναστατικῶν ὄραμάτων. Νά πλάσω, μετά τόν γυρισμό του στήν Ἑλλάδα τῆς χούντας, ἕναν φανταστικό διάλογό του μέ κάποιον ἱστορικό τῆς γενιᾶς του, ἕνα παιδί τοῦ Διαφωτισμοῦ (ἄς ποῦμε μαθητή τοῦ Δημαῤᾶ, ἄς ποῦμε κάποιον «Ἀλέξη», πού θά μποροῦσε νά μοῦ ἐμπνεύσει ὁ Ἀλέξης Πολίτης), ὅπου αὐτός ὁ συνομιλητής θά ἀντικρούει πειστικά τίς «ρομαντικές» του ἀντιλήψεις περί ἐλληνικότητας, οἱ ὁποῖες θά τροποποιηθοῦν ὕστερα ἀπό αὐτή τή συνομιλία γιά νά πάρουν ἄλλο δρόμο, ἐμμένοντας στόν σκληρό πυρήνα τους (τέτοιοι νοεροί διάλογοι γίνονταν τότε συνεχῶς μέσα μου). Νά τόν βάλω, τέλος, νά περιπλανιέται, λίγους μῆνες πρὶν νά πέσει ἡ χούντα, σέ μιᾶ ἀθηναϊκή γειτονιά ὅπου, πίσω ἀπό τά χαλάσματα τῶν παλιῶν σπιτιῶν, προβάλλουν τερατώδεις οἰκοδομές καί νά ἀναρωτιέται τί

θά άλλαζε πραγματικά για τούς ανθρώπους αυτής τῆς γειτονιάς ἂν κατέρρεε ἡ τυραννία...

Ἔτσι προχωροῦν τὰ σχεδιάσματά μου: ξεκινώντας ἀπό σκέψεις πού κουβαλάω ἐδῶ καί χρόνια καί πού ζητοῦν σήμερα νά φωτιστοῦν ἀπό μιά ἀφήγηση. Πρόκειται ὄχι τόσο γιά «ιδέες», ὅσο γιά θέματα καί μοτίβα μέ τήν ἔννοια τῆς μουσικῆς: κάποια λάιτ-μοτίβ πού ἀντηχοῦν μέσα μου συχνά μέ τή μορφή μιᾶς φράσης ἢ μιᾶς λέξης. Ὅπως, λόγου χάρη, οἱ λέξεις «ἐνεγράφη-διεγράφη» πού ἔγραφα ἑκατοντάδες φορές τή μέρα στό γραφεῖο στρατολογίας τοῦ ΚΕΒΟΠ, ὅπως ξεπήδησαν πάλι στή μνήμη μου ἕνα πρωί, καί πού τίς ἀκούω τώρα νά τονίζουν τή μαθητεία ἀπανθρωπίας τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἢ φράση «Κιουρτσάκη χασαπόσκυλο...» μέ τήν ὁποία θά μπορούσε νά ξεκινήσει τό σχετικό κεφάλαιο, φανερώνοντας γιά πρώτη φορά ρητά ὅτι ὁ ἥρωας εἶμαι, ἦμουν κάποτε, ἐγώ. Φράση πού μοῦ ἀπεύθυνε πράγματι ὁ λοχαγός Βάγγος (ἄς τόν ὀνομάσω ἔτσι μυθιστορηματικῆ ἀδεία), ὅταν μέ βρῆκε σέ μιά γωνιά τοῦ στρατοπέδου σκαστό ἀπ' τό γραφεῖο, καί πού βαλμένη ἐκεῖ θά ἀπέδιδε, μοῦ φαίνεται, σωστά πόσο ἀνώμαλα προσγειώνεται ὁ ἥρωας ἀπό τήν ὑψηλή εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας πού εἶχε στό τέλος τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου στό μυαλό του, στή βάνουση, «χαμηλή» Ἑλλάδα τῶν караβανάδων. Μοτίβο — τό καταλαβαίνω τούτη τή στιγμή — κα ρ ν α β α λ ι κ ὸ .

Ἡ — μοτίβο ἐξωλεκτικό — πάλι ἀπό μνήμες προσωπικές: ἡ γριούλα μέ τό τσεμπέρι στήν Πάρο, τό καλοκαίρι τοῦ '61, πού βγῆκε ἀπό τήν αὐλή της καί μᾶς ἀγκάλιασε, λές καί ξανάβρισκε τά ξενιτεμένα της παιδιά. Καί ἡ ἄλλη, παρόμοια, γριούλα πού θά ἀντικρίξει τό '73 ὁ ἥρωας πίσω ἀπό ἕνα παράθυρο πολυκατοικίας στήν Ἀθήνα, γιά νά ἀναθυμηθεῖ ἀμέσως τή γριούλα τῆς Πάρου καί νά σκεφεῖ ὅτι μπορεῖ καί νά εἶναι ἡ ἴδια πού μετανάστευσε ἐδῶ μέ τή διαφορά ὅτι στό νησί εἶχε γιά σπίτι της τόν κόσμο, ἐνῶ τώρα ὁ κόσμος στένεφε γι' αὐτήν σέ ἕνα καμαράκι. Αὐτές οἱ δύο γριούλες πού

είναι μία (ὁ ἀνθρωπολογικός τύπος τῆς Ἑλληνίδας γριᾶς πού χάνεται), θά μπορούσαν νά ἀντιπροσωπεύουν τό ἄλλο πρόσωπο τοῦ ἥρωα — τῆς ἀδυναμίας του νά γυρίσει στήν πατρίδα, πού εἶναι τό κυρίαρχο θέμα τῆς ὑπαρξιακῆς του μουσικῆς.

Καθώς τελειώνω τήν ἀρχική γραφή τοῦ πρώτου κεφαλαίου, στήν τελευταία σκηνή τοῦ ὁποίου ὁ νεαρός ἥρωας ταξιδεύει, παραμονές Χριστουγέννων, μέ τό τραῖνο πρὸς τή Nogent ὅπου εἶναι καλεσμένος στό ἐξοχικό τῆς ἀγαπημένης του, βλέπω νά ἀναδύεται αὐθόρμητα ἢ μυθιστορηματική εἰρωνεία: ἀμέσως μόλις φτάνει στόν σταθμό, μέ τό μυαλό του νά βράζει ἀκόμα ἀπό τίς μεγάλες οὐτοπικές ιδέες καί τά μεγάλα σχέδια πού ἔκλωθε στό ταξίδι του, ἀντικρίζει μπροστά του τήν αὐστηρή μητέρα τῆς καλῆς του κι ἀρχίζει νά τραυλίζει, κοκκινίζει ὡς τ' αὐτιά, δέν ξέρει πῶς νά φερθεῖ, εὐχεται νά τόν καταπιεῖ ἡ γῆ. Ἦδη μιᾶ πρώτη ἀνώμαλη προσγείωση πού τόν ἀπομυθοποιεῖ στά ἴδια του τά μάτια καί προαγγέλλει ὅλη τή μελλοντική του ἀποξένωση ἀπό τόν κόσμο. Ἐδῶ βλέπω πράγματι τόν ἥρωα ἀπό μέσα καί ἀπ' ἔξω.

Νά, ἴσως, πῶς ὁ ἀφανής κατ' ἀρχήν ἀφηγητής μπορεῖ νά κάνει διακριτικά ὁρατή τήν παρουσία του.

Νά στήσω κι ἄλλες παρόμοιες σκηνές.

Ἄλλά ἡ εἰρωνεία ἐμφανίζεται ἐπίσης χωρίς, ἔστω καί ἕνα ἀδιόρατο, σχόλιο τοῦ ἀφηγητῆ. Ἀπλῶς τό γεγονός ὅτι κάθε ἐπεισόδιο μᾶς βυθίζει στό ἐδῶ καί τό τώρα τοῦ ἥρωα — ἕνα ἐδῶ καί τώρα πού, ὅμως, ἐμεῖς, οἱ ἀναγνώστες, τό βλέπουμε ἀπό τήν ἀπόσταση τῆς γνώσης πού μᾶς χαρίζει ὁ δικός μας χρόνος καί ὁ δικός μας κόσμος — ἀρκεῖ νά φανερώσει ὅλη τήν ἀφέλεια αὐτοῦ τοῦ ἥρωα καί γίνεται ἀπό μόνο του ἕνα εἰρωνικό σχόλιο· τό ἴδιο καί οἱ διαδοχικές ἀνατροπές τῶν σκέψεων καί τῶν ὁραμάτων του. Ἐξ οὗ ἡ ἀμφίσημη στάση μας ἀπέναντί του: συμπάθεια καί εἰρωνεία. Ἐξ οὗ ὁ ἀκατάπαυστος σιωπηρός διάλογος τοῦ τότε μέ τό τώρα.

«Νά πολλαπλασιάσεις τίς “κόντρες” μέ τόν ήρωά σου», μέ συμβουλεύει ὁ ἀκριβός μου φίλος Λάκης Παπαστάθης, πού τόσα μου ἔχει μάθει στά ζητήματα τῆς τέχνης. Ἔτσι τό βλέπω κι ἐγώ: «κόντρες» πού ἔρχονται ἀπό τόν ρητό ἀντίλογο τῶν ἄλλων, ἀλλά καί ἀπό τήν ἐσωτερικεύση του στόν δικό του λόγο.

Ἐνα μυθιστόρημα ιδεῶν; Γιατί ὄχι; Ὑπό τόν ἀπαράβατο ὄρο οἱ ιδέες νά ἐνσαρκώνονται στό πρόσωπο. Ὅλα νά ὀδηγοῦν στό πρόσωπο.

Ὅμως, ἄς μή βιαστῶ νά χαρακτηρίσω τό βιβλίο· ἀκόμα λιγότερο νά τό ὀρίσω. Ἄν πρόκειται ἀληθινά γιά μυθιστόρημα δέν θά ὑπερβαίνει κάθε ὀρισμό;

Μιά κατασκευή; Ἡ ιδέα αὐτή μέ πολιορκεῖ ὄλο καί πιά ἐπίμονα — καί κάπως μέ φοβίζει. Καί πρῶτα πρῶτα γιατί ὑπάρχει ἐδῶ ἡ πρόθεση νά γράψω μυθιστόρημα μέ βάση ἕνα προμελετημένο σχέδιο (κάτι πού δέν συνέβαινε στό προηγούμενο βιβλίο)· ἄρα ἡ ἐπινόηση μιᾶς τεχνητῆς μορφῆς.

Ὅμως, ἄς τό σκεφτῶ λιγάκι. «Τεχνητή» σημαίνει ἐδῶ πρῖν ἀπ' ὅλα τέχνη, δηλαδή ἀκριβῶς τό ἀνθρώπινο (τό πιά ἀνθρώπινο πού ὑπάρχει): τό χάρισμα μέ τό ὅποιο ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι «συνεχίζουμε», συμπληρώνουμε, κάποτε καί ἀνατρέπουμε, μέ δικό μας κίνδυνο, τή δημιουργία τῆς τύχης, τῆς φύσης ἢ τοῦ Θεοῦ. Καί «κατασκευή» θά πεῖ ὄχι τυποποιημένο προϊόν, ἀλλά μορφή πού ἀπορρέει ἀπό τήν προσηλωμένη μελέτη μιᾶς ἀνθρώπινης κατάστασης. Μορφή πού, ὅσο κι ἂν μοιάζει κάπως κλειστή καί τελειωμένη (ἀλλιῶς τί μορφή θά ἦταν;), εἶναι ἐσωτερικά εὐλύγιστη καί «ἀνοιχτή», ἔτοιμη νά χωρέσει ὅλα ὅσα μπορεῖ νά δεῖ ὁ ἄνθρωπος πού τήν πλάθει. «Κατασκευή» σημαίνει ἐδῶ ἀναζήτηση ἐνός ἀνθρώπινου (= ὄχι δοσμένου ἀπό τή φύση) νοήματος, δηλαδή τή δημιουργία του· ὄχι τό ἀντίθετο τῆς ὠρίμανσης τῆς «ιδέας», ἀλλά τήν ἐνσυνείδητη ὀλοκλήρωσή της· ὄχι τό ἀντίθετο τῆς δημιουργίας, ἀλλά τήν πιά ἀνθρώπινή της ἐκδοχή.

“Άλλωστε, δέν παύω νά τό διαπιστώνω: όσο ο ήρωας πλάθεται στό βιβλίο, ή «κατασκευή» μου διαρρηγνύει συχνά πυκνά τά προσχεδιασμένα της καλούπια και άνοίγεται στό άπρόβλεπτο.

Ξαναδιαβάζοντας όσα έχω γράψει, βλέπω έπιτέλους λίγες σελίδες λογοτεχνίας: σημάδι πώς ή μορφή άρχίζει νά δένει. Κι αύτή μου έπιβάλλει τόν δικό της νόμο: τήν αισθάνομαι νά άπωθει έξω άπό τό σώμα του έργου κάμποσα κομμάτια πού μου άρέσουν (ίσως μόνο και μόνο έπειδή μου χρειάστηκε άπίστευτος χρόνος και κόπος για νά τά γράψω και λυπάμαι νά τά θυσιάσω), οδηγώντας με εκεί πού θέλει αύτή. Και τότε — τότε μόνο — άρχίζει πραγματικά ή δουλειά της τέχνης: εκείνη πού μου έπιτρέπει νά ανακαλύπτω καινούργια πράγματα, έστω και κατά τύχη (όταν, για παράδειγμα, αλλάζω μία λέξη, άπλως γιατί ή χ ο υ σε άρρυθμα, και ή νέα λέξη πού διαλέγω έρχεται νά φανέρωσει ένα καινούργιο βάθος μέσα στην ιδέα). Γιατί μόνο όταν έχω μπροστά μου μιάν άχνη έστω μορφή, μπορώ νά άρχίσω νά τήν έξερευνώ, νά τή σμιλεύω· κάτι άδύνατο όσο παρέπαια στό χάος — πώς νά έξερευνήσεις, πώς νά σμιλέψεις τό χάος;